

CULOTTAGE OF EEN "HÄNSCHEN" RAUCHEN

door Ruud Stam

"*Culotter une pipe est non-seulement une habitude, mais encore une art*" (1).

Dit citaat geeft duidelijk weer hoe in de 19e-eeuwse literatuur tegen het verschijnsel doorroken werd aangekeken: Een kunst, een kunde. Je bent enerzijds geen echte man, als je een pijp niet goed kunt doorroken, anderzijds moet je deze kunde al bij je geboorte meegekregen hebben: "*On nait culotteur de pipes*" (2).

Culotter is afgeleid van het Franse woord *culotte*, dat onder meer *onderbroek* betekent. De associatie met bruinroken moge duidelijk zijn.

Het bruinroken van de gekaste pijp is van een aantal factoren afhankelijk. Zo is de kwaliteit en de vormgeving van de pijp sterk bepalend en is de wijze van roken, het schoonhouden van de pijp en de omgevingstemperatuur van invloed op het resultaat.

Voor het doorroken zijn zowel gasvormige als vloeibare stoffen verantwoordelijk. De eerste kleuring vindt plaats door gassen, terwijl deze op het einde van het proces een geringere rol spelen bij het doorroken. De stoffen slaan neer aan het oppervlak van de pijp.

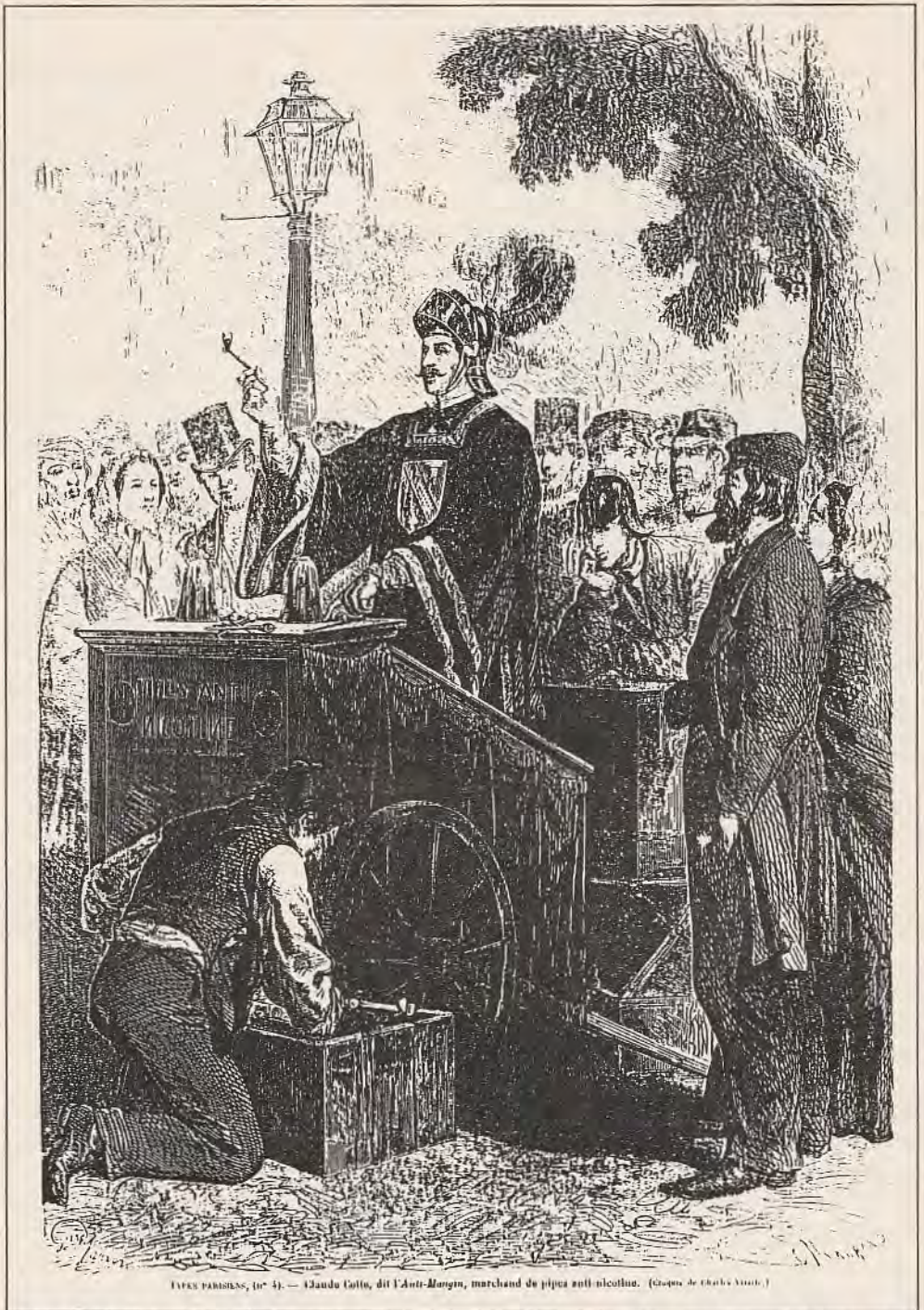
Dit is duidelijk te zien, als je een matig doorgerookte pijp breekt. Het blijkt dan, dat in het midden de klei nog licht van kleur is, terwijl het oppervlak al donker is (3). Vermoedelijk wordt het langzaam doorroken van hard gebakken pijpen veroorzaakt, doordat het bruin worden door gasvormige stoffen minimaal plaatsvindt.

De relatie met vele soorten 19e-eeuwse gezondheidspijpen is niet geheel duidelijk. Vaak waren dit pijpen, die het vocht goed opnamen en dus goed doorrookten. Op *afb. 1* is dan ook te zien, dat de stelen van de "*pipes Anti-nicotine*" donker waren.

In een opmerkelijk boekje uit 1910 zijn met name de gezondheidsaspecten van het roken opgenomen. Over de goed doorgerookte pijp wordt opgemerkt, dat de kleur een visueel teken is, dat de pijp verzadigd is met nicotine en dus gevaarlijk (4).

De mode van het bruinroken van de pijp is al in de 18e eeuw ontstaan en houdt onder meer verband met de smaak van de pijp.

Over de exacte redenen voor het ontstaan van deze mode is niets bekend. Vooral in Frankrijk is de "kunst" van de culottage het verst ontwikkeld. In de 19e eeuw zijn er voor de Franse roker dan ook meerdere boekjes verschenen met adviezen hoe deze kunst bedreven moest worden (*afb. 2*). Het breken van een goed doorgerookte pijp werd in deze literatuur vaak gelijkgesteld met het verlies van een geliefde of van een kind (5).

L'ÉPÉE PARISIENS, (n° 4). — Gaudin Gatto, dit l'Anti-Mangan, marchand de pipes anti-nicotines. (Dessin de Charles Verel.)

Afb. 1 Pipes Anti-Nicotine.

Uit: Le Monde Illustré, 1857

Afb. 2 Titelblad uit Les Fumeurs de Paris, 1856

1. Pijpen van zachte witte klei.
2. Meerschuim pijpen.
3. Pijpen van harde witte klei.
4. Goed absorberende houten pijpen, enz.

Uit de literatuur is over de pijpen van verschillende fabrieken het volgende bekend:

Gambier. Gambier pijpen werden bij een zo laag mogelijke temperatuur gebakken om het doorroken, waarop de Franse roker zo gesteld was, goed mogelijk te maken (8). De beste eerste kwaliteiten klei van Gambier waren: *Terre très blanche*, *terre extra blanche* en *terre blanche endosmoïde* (9).

Voor de mogelijkheid om een pijp door te roken is de kleisoort en de hardheid van het baksel bepalend. Hoe harder de pijpen gebakken werden hoe minder goed ze doorrookten.

In de 19e eeuw kende men een nauwkeurig onderscheid in kleisoorten. De best doorrookende soort was de eerste kwaliteit (ofwel Engels: first quality; Frans: qualité extra). Hiervan werden de doorrokers (niet te verwarren met de 20-eeuwse gietpijpen) gemaakt (6). Engels: blacken pipes; Frans: pipes culottantes; Duits: Anraucher. Daarnaast was er de tweede soort of gewone klei. Deze pijpen waren sterker en harder gebakken en rookten minder snel door.

Een vergelijking van kleipijpen met andere soorten pijpen levert volgens Lip Tay (7) voor wat betreft het doorroken het volgende resultaat:

Fiolet: Fiolet bakte zijn pijpen harder, maar door de goede klei rookten deze toch vlug door, maar vaak vlekkelig (10). Uit eigen ervaring met het bruinroken van een Jacob van Fiolet kan gesteld worden, dat het vele maanden duurt, wil zo'n pijp goed doorroken.

Belle en Champion uit Servés: Dit waren de best doorrokkende pijpen (11).

Noël: Ook deze pijpen behoren tot de best doorrokkende pijpen. Ze waren minder goed gebakken en braken snel.

Job Clerc: Ook deze pijpen roken goed door. Eerst verkleuren ze rose-bruin, later worden ze donker

Jean Nicot: Van deze pijpen rookte vaak alleen de steel door. Door sommige rokers werd dit zeer gewaardeerd.

Belgische en Nederlandse pijpen werden minder gewaardeerd, omdat deze minder doorrookten. Een in Frankrijk gemaakt Belgisch of Nederlands model had dan ook in Frankrijk de voorkeur.

Duitse pijpen. De klei in het Westerwald heeft een grote dichtheid. De pijpen worden bij een hoge temperatuur gebakken.

De pijpen die ik ken van Lothar Hein en Klauer roken tergend langzaam door.

Sommige fabrieken zoals Schilz-Müllenbach hadden in hun assortiment pijpen met op het etiket: "Beste deutsche Anrauchpfeifen" (afb. 3).

De waarde van deze mededeling is voor mij niet te controleren, maar getuigt op de klei en het bakprocédé in het Westerwald, ook niet erg waarschijnlijk.

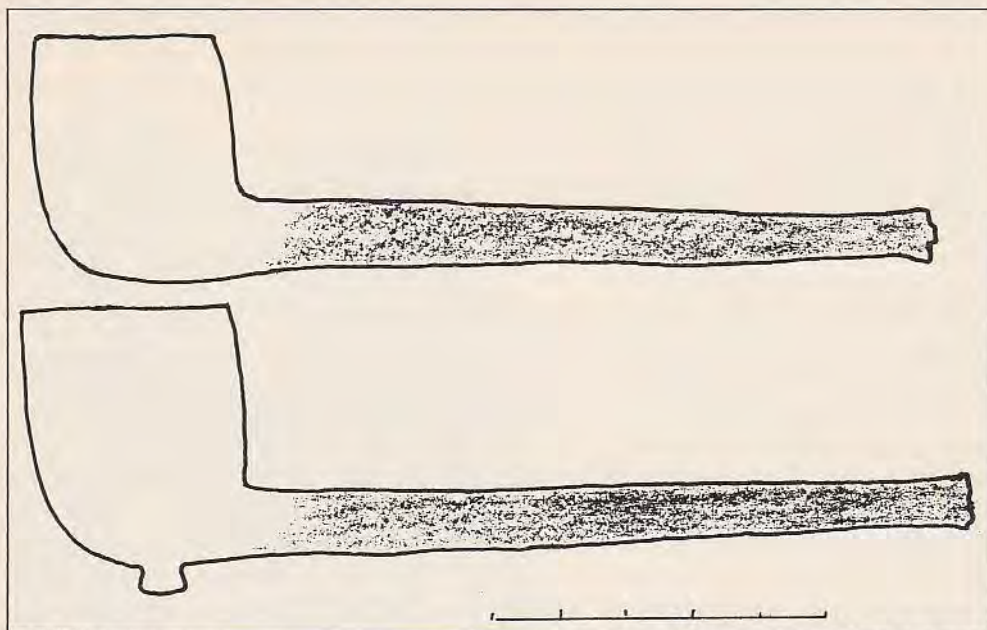
Listen bij het doorroken

Afb. 3

Als je zelf je pijp niet wilde of kon doorroken, dan kon je dat ook laten doen. In 1856 kon je, na aftrek van de kosten, met het doorroken van een pijp 1,5 tot 2 Franc per dag verdienen (12). In 1862 kon je een pijp van 1 centime doorgerookt voor 20 centimes verkopen. Er was een markt voor doorgerookte pijpen in Parijs. In 1853 is er zelfs een machine gepatenteerd voor het doorroken van pijpen (13). Ook in Nederland was er kennelijk belangstelling voor doorgerookte pijpen getuige een advertentie uit 1885: "Te koop drie lange pijpen, Goudsche grootkoppen, steel en kop kastanjebruin doorgerookt, te bevragen franco HW. Bij H. Heuring Boekhandel, Oude Spiegelstr. 7, Amsterdam" (14).

Daarnaast waren er de pijpen die in het licht donker werden. Op de klei was een zilverzout aangebracht, dat door de inwerking van licht zwart werd. De pijpen werden goed verpakt verkocht. Als je ze uit de verpakking haalde, werden ze in enkele dagen donker (photoculottiques). Uiteraard werd dit als bedrog gezien (15). Bij de productie werden deze pijpen in het donker in een alcoholhoudende vloeistof gedompeld, gedroogd, gelakt en verpakt. Dit leidde tot onaanvaardbare arbeidsomstandigheden. Het procédé werd door Gambier ontwikkeld (16).

Afb. 4 Pijpen van Lamp.

Tekening Jolanka v.d. Perk.

Hänschen

In het zuidwesten van de Eifel (Duitsland) werden vanaf 1789 tot 1956 kleipijpen gemaakt. De pijpenmakers waren onder meer in Speicher en Bruch gevestigd (17). De boeren in dit gebied waardeerden een pijp waarvan voornamelijk de steel donker doorgerookt was als iets bijzonders. Zo'n pijp werd een "Hänschen" of "Hänneschen" genoemd. Boerenknechten rookten vaak een Hänschen voor hun baas. Ze kregen daarvoor de pijp en de tabak gratis of werden betaald in tarwe. Alleen echte mannen konden een Hänschen roken. Vrouwen waren daar te onrustig of onstabiel voor, aldus de overlevering.

In de door mij verworven tooncollectie van Lamp (18) zijn twee pijpen aanwezig, waarvan de stelen al bij de productie bruinzwart gemaakt zijn. Vermoedelijk waren dit geprefabriceerde Hänschen voor de afnemers in de Eifel (afb. 4).

Tot slot

Aan het einde van de 19e eeuw komt de gietpijp op de markt. De eerste fabrikanten hiervan waren Bordollo en Adler & Co uit Grünstadt. Later in het begin van de 20e eeuw ontstonden in Nederland (Hollandia, Ivora, Zenith, Goedewaagen) de doorrokers, waarvan de plaatjes door het doorroken zichtbaar werden. De naam "doorroker" werd toen nog alleen

voor dit soort pijpen gebruikt. De Franse mode van het doorroken was toen al op zijn retour.

Dankzij de mode van het doorroken waarderen wij als verzamelaars de goed doorgerookte pijp nog steeds om zijn schoonheid. Vieux culottée of bien culottée is een aanbeveling bij de koop van een mooi stuk voor de verzameling. Helaas, het is door verandering van de samenstelling van de tabak sinds ca 1945 (19) moeilijker geworden om de edele kunst van de culottage te bedrijven.

NOTEN

1. Havard: Fumeurs, blz. 51.
2. Idem, blz. 52.
3. "Culot": Culottage, blz. 33.
4. "Lip Tay": Brévaire, blz. 99.
5. "Culot", blz. 58.
6. "Culot", blz. 8.
7. "Lip tay": Brévaire, blz. 96.
8. Duco: Naam, blz. 8.
9. Duco: Materiaal, blz. 2 en 3.
10. "Culot": Culottage, blz. 18. Vaak krijgen deze pijpen een grote vlek (brûlure).
11. Idem, blz. 19. *"Je kunt je afvragen of de klei in Servas niet geschapen is, toen de natuur dacht aan de toekomstige rokers."*
12. Havard: Fumeurs, blz. 52.
13. "Culot": Culottage, blz. 71.
14. Duco, Bronnen tot de geschiedenis van de Goudse pijpennijverheid, 24-4-1885.
15. "Culot", blz. 21: *"Par la uertus Dieu! Nous sommes icy bien pippez a pleine "pipes."*
16. Duco: Materiaal, blz. 18.
17. Kerkhoff-Hader: Südwesteifel, blz.247-261.
18. Stam, Lamp.
19. Duco: Mondelinge mededeling.

LITERATUUR

- "Culot": *Traité Theorique & Pratique de Culottage des Pipes*. Étienne Sousset, 1862. Reprint de Bernard Mamy, Paris, Sous le Vent, 1982.
- Duco, D.: De naam van de pijp, deel 2. Pijpelijntjes V(2), 1979.
- Duco, D.: De historie van de Gambierfabriek. Pijpelijntjes VI(2), 1980
- Duco, D.: Materiaal, vorm en versiering van de Gambierpijp. Pijpelijntjes VII(2,3), /1981
- Havard, G. (Ed.): *Les Fumeurs de Paris*. Lahure, Paris, 1856
- Kerkhoff-Hader, B.: *Lebens- und Arbeitsformen der Töpfer in der Südwesteifel*. Ror scheid Verlag, Bonn, 1980. Rheinisches Archiv 110.
- "Lip Tay": *Brévaire du fumeur, du chiqueur et du priseur*. Guide pratique et conseiller médical. De Liptay & Cie, Paris, 1910.
- Stam, R.D.: Theodor Lamp I en II. PKN XVII (65,66), 1994